

ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ НАУКИ

УДК 37.011.3: 821.161.2

Оксана ДЖУС

ОСВІТНЬО-ВИХОВНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано передумови формування особистості Івана Франка як учителя народу; акцентовано на чинниках формування освітньо-виховних пріоритетів його життєдіяльності та творчості.

Ключові слова: освіта, виховання, чинники формування, родина, духовний потенціал.

О. Джус. Образовательно-воспитательная направленность жизни и деятельности Ивана Франко. В статті проаналізовані предпосылки формування Івана Франка як учителя народу, акцентовано на факторах формування образовательно-воспитательних пріоритетів його життєдіяльності та творчості.

Ключевые слова: образование, воспитание, факторы формирования, семья, духовный потенциал.

O. Dzhus. Education and upbringing direction of Ivan Franko's life and activity. The article analyzes the preconditions of Ivan Franko's formation as a people's teacher, emphasizes on the factors of formation, of educational and upbringing priorities of his life and creativity.

Key words: education, upbringing, factors of formation, family, moral potential.

Мета: аналіз передумов та основних чинників формування світогляду Івана Франка як учителя-просвітителя та духовного потенціалу його найближчого оточення.

Іван Франко – письменник, поет, літературознавець, історик, філософ, етнограф... Потужні пласти здобутків, яких може вистачити не на одну людину. Його життя, літературна, громадсько-суспільна, педагогічна і просвітницька діяльність становлять цілу епоху, були й залишаються для сьогоденного покоління українства прикладом служіння рідному народові в його прагненні до утвердження власної державності, національної системи освіти і виховання. Святкуючи 350-літній ювілей Івано-Франківська та 50-річчя від часу перейменування Станіслава на місто імені великого Каменяра, доречно видається акцентуація питання про життя і творчість Івана Франка як морального авторитету, якого не посміли торкнутися в час активної "епідемії" перейменування низки вулиць та адміністративних центрів нашої держави.

Творчий доробок І. Франка опинився в центрі уваги дослідників ще за життя. Цим граням його життєпису і творчої спадщини присвячено велику кількість праць науковців України та зарубіжжя, зокрема П. Арсенича, Т. Виноградника, І. Гаврилів, Я. Гнатива, Р. Горака, І. Денисюка, І. Книш, Ф. Колесси, Л. Луціва, В. Полека, В. Сімовича та інших. Водночас менше уваги приділено вартій захоплення й наслідування поетаті Івана Франка-людини, – за його словами, – "цілого чоловіка", батька і вірного друга-супутника життя, а тим самим "Великого сина України" (А. Франко-Ключко), "учителя народу" (В. Сімович), котрий зумів виховати для своєї держави і народу гідних послідовників.

Проблеми вчителя, учительської праці, школи й освіти у спадщині І. Франка простежуються впродовж усього

життя. Віддзеркаленням тогочасного становища вчительства стала його комедія у трьох діях "Quem di odere, paedaquam facere" ("Кого боги зненавиділи – зробили учителем"), видрукувана в галицькому часописі "Життя і слово" 1896 року. Назва "Учитель" (у такому ключі вона стала пізніше загальновідомою) була винесена в підзаголовок. Та й сам І. Франко є втіленням усіх радощів і болів, здобутків і втрат справжнього вчителя, який, подібно до Прометея, пішов супроти богів, щоб донести світло ("просвіт") до широких мас українців, що віками перебували в темноті:

*...наша хоругво – плуг і книга,
що плуг – то наша сила,
просвіта – то наша будучність [8, 16].*

Цей життєвий дороговказ Іван Франко виніс ще з батьківського гнізда, у якому і "плуг", і "книга" були в глибокій пошані.

Ніжне, трепетне ставлення до матері – "мами, голубки" – Марії Кульчицької, народженої 1835 р. в с. Ясениця Сільна (Дрогобицького р-ну Львівської обл.), яскраво простежується у творчості І. Франка та спогадах його сучасників. Варто зауважити пошану до книжки ще в батьківському домі Марії. Бабуся І. Франка – Людвіка Кульчицька була "дуже чинна, помічна людям жінка, строга на всяке зло", у хаті якої "міць книжок і писань", і котра дала освіту всім своїм шести дітям. Мала вона вплив і на малого Іванка, що жив у неї під час навчання у Ясеницькій школі [7, 28].

Мама завжди стежила, щоб її "Іванцьо" мудро говорив і не ставив запитань, з яких сміялася б уся "челядь". Вона дуже любила свого первістка й переживала за його "особливу натуру". Син відповідав їй взаємністю. Він, як ніхто,

рано ставши круглим сиротою (17 років), упродовж усього життя гостро відчував, що "немає любови в світі над матірню любов" [7, 29]. Дослідниця української діаспори І. Книш з цього приводу зауважувала, що "одна тільки жінка зайняла в душі Франка місце окремішне й незаступиме. В своєму серці носив він античний респект [до – О. Дж.] матері. Вона в житті була йому провідною зорею" [6, 29].

Батько Івана Франка був доволі заможним селянином, "інтелігентною і бувалою людиною", користувався повагою "широко в окрузі". Саме з іменем Якова (Яця) Франка пов'язана активізація діяльності церкви в Нагуєвичих, збудованої 1801 року. Він за власні кошти купив у львівського купця Демета Євангеліє, опрацював його у срібло і подарував церковній громаді. Викував для церкви різні залізні речі (зокрема і хрест на церковній бані) та виготовив дерев'яну частину іконостасу.

З нагоди ліквідації панщини в Галичині 1848 р. на толоці при церкві, яку між іншим, селу також подарували родичі бабуні Івана Франка, Яків Франко поставив Хрест Свободи, а на північному боці підмурівку зробив відповідний напис про цю доленосну для "під австрійських" українців подію [3, 27].

Керуючись спогадами І. Франка, дослідники його спадщини вказували на риси характеру батька, що передалися і синові: це був "простий селянин, визначався одвертим характером, глибокопоетичною душею і гостинністю... тішився загальною симпатією своїх односельчан" [7, 10]. Водночас Яків Франко не шкодував грошей на освіту свого сина. Проте "малий Мирон (цим іменем часто називав себе І. Франко) першою своєю школою вважав батькову кузню. Саме ця "інституція" надихала його на написання не одного твору ("Злісний Сидір", "У кузні") та підтримувала в найтяжчі хвилини життя. "На дні моїх споминів і досі горить отой маленький, але міцний огонь... – писав І. Франко. – Це огонь у кузні мого батька... І мені здається, що запас його я взяв дитиною у свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі". У спогадах малого Іванця батько залишився "чоловіком товариським, громадським", який завжди був "з людьми і для людей", який не терпів "обмови і обсядження неприсутніх", не любив "нічого сороміцького". Глибока шана і повага до батька, якого Іван втратив дуже рано, проявилась і в присвяті йому першого свого вірша, написаного у 4-му класі гімназії, та найдовшої епічної поеми "Панські жарти" [7, 13–17].

Хресним батьком та за давньою українською традицією наставником Івана Франка був "знаний у літературі" Осип Левицький – автор першої граматики української мови та перекладач творів Гете. Книжки "хрещеного" ("Вінок русинам на обжинки", "Історія біблійна", "Збірник пісень богоговійних") належали до першої "лектури" майбутнього письменника.

Саме під впливом найближчого оточення, серед якого було чимало "вчених" людей, батька, а згодом вітчима – Гриня Гаврилика ("натури наскрізь практичної і реальної"), якого Франко глибоко поважав, він отримав доволі добру як для свого часу освіту.

"Шкільна наука ніколи не була для мене страшною", – писав І. Франко у "Споминах із моїх гімназійних часів". Спочатку навчався у школі в с. Ясениці Сільній, згодом – у "нормальній" [вищий ступінь початкової школи в Австрійській імперії до 1869 р. – О. Дж.] школі отців Василіян у Дрогобичі, пізніше – місцевій гімназії. Попри те, що був "хлопською дитиною", про свої гімназійні роки згадує з приємністю ("із найбільшої частини... предметів мав звичайно "відлично", а на моє поведіння в школі й за школою ніхто з учителів не міг пожалуватися" [9, Т. 39; 50]). З любов'ю писав І. Франко про гімназійний хор, який співав у церкві під час богослужінь і до якого сам належав.

За браком книжок уже у п'ятому класі почав збирати власну бібліотеку – один із найбільших його скарбів, яка налічувала до 500 томів. Франкова бібліотека звела його з людиною, котра мала великий вплив свого часу на формування світогляду юнака – "старим Лімбахом" – єдиною людиною з позагімназійного оточення, що імпонувала йому своїм "безапеляційним осудом літературних творів". Як стверджував І. Франко, старший приятель "впливав на вироблення його літературних поглядів більше, ніж це могла чинити шкільна наука, майже наскрізь шаблянова та формалістична" [7, 51–54]. Будучи студентом університету, читав свої перші твори наставникові, цікавився його думкою, а згодом увіковічив його образ у творі "Гірничне зерно".

Про навчання у Львівському університеті писав, що лекції йому "не дали... нічогісінько", бо гаслом тогочасної професури було "студіювання ради хліба, а не науки". Натомість серйозно займався самоосвітою, був активним членом низки студентських організацій, дописував до львівських періодичних видань.

Не можемо оминати портрета І. Франка-науковця, ученого, дослідника, який завжди прагнув до самовдосконалення, самоаналізу, намагався уникати помилок своїх учителів і залишався надзвичайно вимогливим як до себе, так і до інших. Найхарактернішими його рисами як ученого стали "багатство знань, вироблені й обережні методи, цікавий добір тем, велика спостережливість, широчінь і сміливість гіпотетичних побудовань, стрункість викладу, проста ділова і водночас гарна та виразна мова" [7, 584]. Але чи не найбільшим педагогічним талантом можна вважати вміння І. Франка захопити, "заразити" бажанням служити своєму народові, уміння (чи навіть дар) бути прикладом самовідданості і самопожертви, правдивим учителем народу.

Наведемо в контексті викладеного спогади А. Терешкуна – колишнього учня Станіславської гімназії, одного з багатьох представників української молоді, котрого І. Франко надихнув до праці на благо свого народу. Йому пощастило бути присутнім на зустрічі з великим ученим. Самого виступу І. Франка першокласник Антін не запам'ятав, бо "не дуже здавав справу з величі постаті, з важності цієї зустрічі", але слова старшокласників, які декламували вірші "Сон", "Лупайте цю скалу...", настільки пройняли "первачка", що "глибоко ввійшли" у його душу і "переслідували... аж до тої свідомої хвилини, коли... вирішив стати вчителем...". Зазначимо, що учителем А. Терешкун пропрацював 52 роки [2, 75].

Значний слід у Франковому життєписі й долі відігравали звичаї, традиції українського народу, повір'я і перекази, пов'язані насамперед з хатою – і батьківською, з якої рано вирушив у світ, і власною, до якої так довго (46 років) та важко йшов. Детальний опис першої здійснив у рамках перекладів Гесіода, над якими працював у с. Криворівня на Косівщині. А про невимовну радість щодо "з'яви" своєї хати свідчать спогади вченого, його дітей і друзів. Одною з перших, хто прийшов відвідати Франків у новому помешканні, була Леся Українка [3, 7]. Донька Анна так згадує про цю радісну подію в житті сім'ї: 1 жовтня 1902 р. святкували новосілля – посвяту хати – радості не було меж, "тато був веселий і щасливий, бо ж власна хата дає людині стабільність і скріплює її самопочуття". Після перевезення всіх речей "тато замкнув вхідні, тяжкі дубові двері, обернувся до мами, поцілував її і сказав: "Ну, мама, ми тепер у власній хаті" [10, 52].

Як дитина села, що звикла до скромного життя, задовольнявся малим. Радіючи власним помешканням,

знаходив відпочинок, "уліпшуючи, прикрашаючи хату": довкола хати насадив яблуні, груші, вишні, вздовж стежки – куці порічок, агрусу і малини. Перед вікнами донька Анна насадила "цвітник", і коли все зазеленіло – це був "справжній рай" [10, 53].

До цього "раю" поспішав знесилений, самотній, хворий Іван Франко з місяця свого останнього пристановища – притулку для українських Січових Стрільців у Львові, до якого було вирішено покласти його, позбавленого догляду та лікарської допомоги, незадовго до смерті. За переказами, стрільці навіть соромилися стогнати від болу після операції при І. Франкові, оскільки вважали, що їхній біль порівняно з його життєвим болем – мізерний. Сучасникам, котрі провідували його в притулку, назавжди запам'яталася "благородна похилена постаць", "палкі, живі очі", що "зберегли... огонь і завзяття", хоча це вже була лише "тінь колишньої людини", яка "своїми руками хотіла перевернути світ", а наприкінці життя навіть не могла самотужки тримати олівця. На останній у житті святвечір замість дванадцяти страв І. Франко "скомпонував духову вечерю зі згадок про ті вечори в домі... покійного вітця... заступаючи кожну страву більшим або меншим віршиком... власного складання"; до стрільців не пішов – не міг, щоб усі жаліли його, коли будуть годувати ложкою [4, 45–47].

У розмові з відомою письменницею Катрею Гриневичевою, котра незадовго до смерті провідала вченого, він ділився своїми відчуттями: "Перший мій проєкт... – се повернути на Понінського [вулиця, на якій розташована хата Франка, тепер вул. І. Франка – О. Дж.]... Щось мене нудить, щось мене з тихої хати жене" [5, 34]. Піддався поклику серця. Своєю втечу з притулку пояснював "почуттям близької смерті і тугою за рідним домом". Останньою краплею став дивний сон, про який повідала нащадкам Каменяра Софія Монджейовська, що опікувалася І. Франком у притулку (за словами Р. Горака, "одна із сотні тисяч безіменних", яка згодом перев'язувала рани Є. Коновальцю, виходжувала в цьому ж притулку Д. Вітовського, а Симон Петлюра особисто склав їй подяку від уряду УНР за врятовані життя сотень бійців [4, 45–47]. "Я не можу спати", – розповідав молодій сестрі-жалібниці І. Франко, – "і нині над ранком розступилися стіни і прийшли до мене Бог, мій Бог... і каже: "Іване, подай свої руки! Чи ти віриш у мене?" – "Вірив і вірю, Боже, люди мене не зрозуміли!" – кажу. "Ти маєш у своїх пальцях дрого. Иди до свого дому, я вий-

му тобі ті дрого з рук і дрого з пальців, і ти будеш здоров, вічно здоров і дужий. Ходи!"... [4, 64].

Хата, холодна, порожня, без дітей, без дружини, але своя, чекала на господаря. Через два тижні – 28 травня 1916 року – він упокоївся у власному домі. Відтоді зупинився годинник у вітальні.

Великий, але неоднозначний вплив на формування поглядів І. Франка мав Михайло Драгоманов, який "за вуха тяг на новий шлях" українську молодь. На думку В. Сімовича, – цей вплив був безсумнівно позитивним. Натомість Є. Маланюк називав М. Драгоманова "демоном" для Івана Франка. Нагадаємо, що саме за проповідування "драгоманівських" ідей його було вперше заарештовано, виключено з університету, із товариства "Прогресу" (обрали знову вже почесним членом аж 1908 р. [8, 87]); від нього відвернулися друзі, через арешт втратив і своє перше кохання.

Щодо останнього, то варто зачитувати лист І. Франка до А. Кримського: "значний вплив на моє життя, а значить також на мою літературу мали зносини мої з жіноцтвом" [9, Т. 50; 114]. Безперечно, великим був виховний потенціал любові в житті Каменяра, дві з яких (із загальновідомими трьома) "явилися" йому на Прикарпатті.

Коли 18-річний гімназист уперше простував сільськими дорогами Лолина (тепер Долинський р-н Івано-Франківської обл.), він ще не знав, що саме там чекає його перше щире кохання – Ольга Рошкевич, донька священика, сестра його гімназійного товариша Ярослава. Саме їй він присвятив свою першу збірку поезій "Баяди і розкази" (Львів, 1876), а під його впливом вона стала перекладати українською мовою твори Е. Золя, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, записувати весільні пісні. Та доля розпорядилася по-своєму: батьки відмовилися від одруження Ольги з Іваном Франком після його арешту 1877 р. і видали доньку заміж за священика В. Озаркевича. Наслідки цього розриву з коханою жінкою простежуються у творах "На дні", "Картка любови". "Стративши тебе, – писав І. Франко до Ольги Рошкевич, – я стратив надію на любов чесної і розумної жінки, а при тій такої, котра могла зв'язати свою долю з моєю" [9, Т. 48; 192].

Станіслав виявився тлом, на якому розгорнулася його друга любовна драма. Донька польського шляхтича, учасника повстання 1863 р., сестра його університетського товариша, вродлива й освічена учителька Юзефа Дзвонковська стала другим нерозділеним коханням

І. Франка (хвора на туберкульоз дівчина відхилила пропозицію руки і серця молодого поета; символічно, що в рік 150-літнього ювілею І. Франка громадськість Івано-Франківська урочисто відкрила в місті пам'ятну дошку на могилі Ю. Дзвонковської у Меморіальному сквері). Третя любов вченого – Целіна Зигмунтовська, полька, за свідченнями сучасників, особа духовно бідна й обмежена. Але саме завдяки їй побачила світ збірка "Зів'яле листя", яку вона навіть не прочитала.

І, насамкінець, та, що "завжди була поруч" – дружина Ольга Хоружинська, наддніпрянка із заможної поміщицької родини Хоружинських Харківської губернії, випускниця Інституту шляхетних дівчат у Харкові та "Вищих жіночих курсів" (у царській Росії вони впродовж багатьох років заміняли недоступну для жінок університетську освіту), учителька, яка вільно володіла французькою, німецькою, англійською мовами, прекрасно грала на фортепіано, була начитана й освічена. Як "велика ентузіастка театру, музики і літератури", захопилася думкою стати дружиною вже тоді відомого в підросійській Україні І. Франка. У своїх листах до О. Хоружинської, які дехто з дослідників називає "трактатом про ставлення жінок до чоловіків", він виклав своє бачення шлюбу як союзу двох освічених людей, насамперед друзів, і поступово "закохав" її в себе [5, 199].

Зауважимо, що попри всі нападки на неї галицького оточення І. Франка та її признання самого поета про те, що побрався з нею "без любові, а з доктрини, що треба оженитися з українкою і то більш освіченою, курсисткою" [9, Т. 50; 114], саме вона ділила всі радісні й прикрі хвилини його життя, саме вона наполягла на отриманні докторату у Віденському університеті (галицька інтелігенція не змогла "пробачити" йому "хлопське" походження, через яке так і не отримав кафедри в університеті, який носить сьогодні його ім'я). Своєї "Олічці", єдиній, сильній духом, що подарувала йому четверо дітей, щиро дякував:

*Спасибі Тобі, моє сонечко,
За проміничок Твій – щире словечко!..
...За той усміх Твій не вдослід журби
Спасибі Тобі! Спасибі Тобі! [1, 47].*

Франкові стосунки зі "слабкою" половиною людства мали вагомий вплив не лише на його особисте життя і творчість, а й на розвиток емансипаційних змагань західноукраїнського жіноцтва загалом. Маємо на увазі насамперед тісні стосунки з "піонеркою" українського жіночого руху в Галичині, письменницею і культурно-громадською діячкою Наталею

Кобринською, у домі якої у м. Болехові (Долинський р-н Івано-Франківської обл.) був частим гостем і котра стала хресоною матір'ю його сина Андрія.

1884 р. у Станіславі її стараннями постало "Товариство руських жінок", а 1887 р. вона видала жіночий альманах "Перший вінок", на сторінках якого побачили світ твори не лише галичанок, а й жінок Наддніпрянської України (серед них – Олени Пчілки, Лесі Українки, яка зробила в цьому виданні свої перші літературні кроки). Іван Франко був одним із небагатьох, хто підтримав громадську працю Н. Кобринської. У статті "Перед збором Руського жіночого товариства в Станіславові" він пророче писав: "тільки той нарід здужає оснувати тривале й повне національне життя, що в нього жінки проіняті свідомістю й ідеалами цього життя, що думають, можуть випроводити і виховати розумне і освічене покоління" [9, Т. 3; 266].

Не зупиняючись більш детально на загальновідомих сторінках біографії І. Франка, його стосунків із представниками західно- та східноукраїнської громадськості, зауважимо лише факт чіткого усвідомлення тогочасним українством ролі вченого в розбудові підвалин майбутньої незалежної України. Водночас не можна не відмітити свого роду "ревності" з боку на правду великих людей України, котрі часто через свою дрібязковість не могли (чи не хотіли) підтримати І. Франка, допомогти йому, а то й пробачити його "несірість" і, зрештою, усе те ж "хлопське" поход-

ження. Бо український Мойсей завжди слідував своїм переконанням, що вилилися на папір незадовго до смерті. Вважаємо, що вони можуть знадобитися і теперішнім поколінням українців для подолання ганебної традиції гнати пророків з рідних країв, побивати їх камінням за життя й підносити після смерті:

*Не мовчи, коли гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить,
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить.
І сичить клевета, мов гадюка, в корчи, –
Не мовчи!
Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жа-
хається*

*Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, –
Говори! [9, Т. 3; 393].*

Нехай ці слова нашого Великого земляка стануть внутрішніми переконаннями кожного українця в буденній праці на благо своєї Батьківщини, міста, родини, сім'ї, і щиро сподіваємося, що у Франковому місті таки з'явиться музей Івана Франка, як це було задекларовано виконавчим комітетом Івано-Франківської міської ради: до 9 листопада 2012 року (50 річниця перейменування Станіслава на Івано-Франківськ) у трьох кімнатах будинку по вул. Чорновола 25 мала б бути створена експозиція, що висвітлюватиме "стосунки" Івана Франка з Прикарпаттям.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградник Т.* Франко в житті Стефаника: Літературно-художнє видання / Т. Виноградник. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. – 232 с.
2. *Гаврилів Б.* Іван Франко в Станіславові / Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 96 с.
3. *Горак Р.* Дім на Софіївці / Р. Горак. – Трускавець : Франкова криниця, 1996. – 32 с.
4. *Горак Р.* Ще удар... Захист. Повість-есе / Р. Горак // Дзвін. – 2006. – Ч. 8. – С. 28–67.
5. *Горак Р.* Іван Франко : Кн. Перша: Рід Якова / Р. Горак, Я. Гнатів / . – Львів, 2000. – 232 с.
6. *Книш І.* Іван Франко та рівноправність жінки. У 100-річчя з дня народин / І. Книш. – Вінніпег : Накладом автотрки, 1956. – 154 с.
7. *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Л. Луців. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті : Свобода, 1968. – 656 с.
8. *Сімович В.* Іван Франко. Його життя та творчість / В. Сімович. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1966. – Вид. 3-тє. – 112 с.
9. *Франко І.* Збірник творів: у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
10. *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина. Спомини / А. Франко-Ключко. – Торонто : Накладом Ліги визволення України, 1956. – 132 с.

Стаття надійшла 08.10.2012 р.

Наука складається з фактів, як будинок із каменів, але набір фактів ще не наука, так само, як купа каміння ще не будинок.

Марк Цицерон

Для вченої й освіченої людини жити – значить мислити.

Анрі Пуанкаре